

ОТНОШЕНИЕТО МОДАЛНОСТ – ЕВИДЕНЦИАЛНОСТ – ПРЕЗУМПТИВНОСТ (С ОГЛЕД И НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)¹

Доц. д-р Красимира Славчева Алексова

Ключови думи: вероятност, волунтативна модалност, възможност, деонтична модалност, модалност, евиденциалност, епистемична модалност, необходимост, презумптивност

I. Въведение

Въпреки натрупаната богата литература за модалността в логиката и модалността в езика продължава да бъде дискуссионен както въпросът за членението на семантичното поле на модалността в езика, така и проблемът за граматическия статус на категориите в различните езици, изразяващи различни модални значения. Богатата глаголна система на българския език представлява много добра основа за разглеждане на отношението *модалност – евиденциалност² – презумптивност*.

II. Модалността в езика

Модалността най-често се представя като широка понятийна категория, а видовете модалности в езика биват твърде разнородно класифицирани според теоретичните концепции на различните автори, често без да се отчита разликата между модалностите в логиката и модалностите в езика. В настоящата работа обект на изследване е не цялото поле на модалността в езика, а само част от него - епистемичната модалност, при това от гледна точка на морфологичните средства за изразяването ѝ. Ограничаването на обекта на изследването е наложително поради обширността на проблематиката. Целта на тази работа е да се аргументира виждането, че евиденциалността и презумптивът (предположителните глаголни форми) като морфологични категории представляват част от граматическите средства за изразяване на епистемичната модалност. Между евиденциалните и презумптивните категории съществува разлика, която е продиктувана от различията между модалностите в логиката и модалностите в езика.

Нека първо да разгледаме полето на модалността в езика, като съпоставим няколко подхода. Няма да се спирам на дефинирането на модалността, нито пък ще правя подробен преглед на видовете възгледи³. Представяните и коментирани тук позиции са необходими, доколкото служат, за да се изведе необходимостта от

¹ Този текст е четен като доклад на **Юбилейната международната славистична конференция по случай 10 години Славянска филология в Югозападния университет “Неофит Рилски”, Благоевград, 3-4 декември 2004 г.**, и е под печат.

² В терминологията на Г. Герджиков това е *модусът на изказване на действието*, което е подходящ термин, тъй като насочва към мястото на категорията в рамките на глаголния модус. В международната терминология обаче се е наложил терминът *евиденциалност*, затова тук ще той ще бъде използван като синоним на *модус на изказване на действието*.

³ Вж. напр. у Герджиков 1984, Эслон 1998, Китова-Василева 2001, Zaefferer 2001:784-816, както и препратката у Малджиева 2004:95-103 към VI т., ч. 1 на Българско-полската съпоставителна граматика.

допълване и субкласифициране на полето на епистемичната модалност при съобразяване с позицията на говорещия в реалния свят.

При почти всички изследвания за видовете езикови модалности като основно се подчертава противопоставянето волунтативна модалност – достоверностна модалност или още деонтична модалност - епистемична модалност. Това ясно личи при съпоставката на схеми №1 и №2. Някои автори отделят още обща модалност, която е конститутивен елемент на изказването и която се изразява с наклонения, частици и интонация (Gреpl 1973). Други включват т.нар. динамична модалност, при която основните семантични признаци са реална способност, намерение, готовност (вж. Palmer 1986). И при двете изследователски позиции епистемичната модалност се дефинира като субективна по своя характер, като ориентирана спрямо говорещия и обвързана с позицията му за истинността на пропозицията.

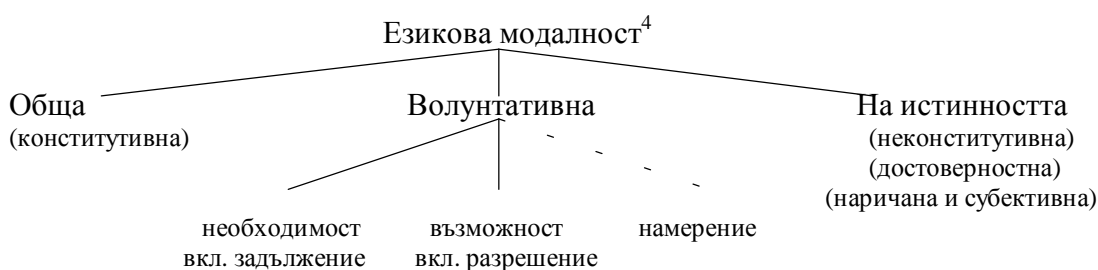

Схема №1

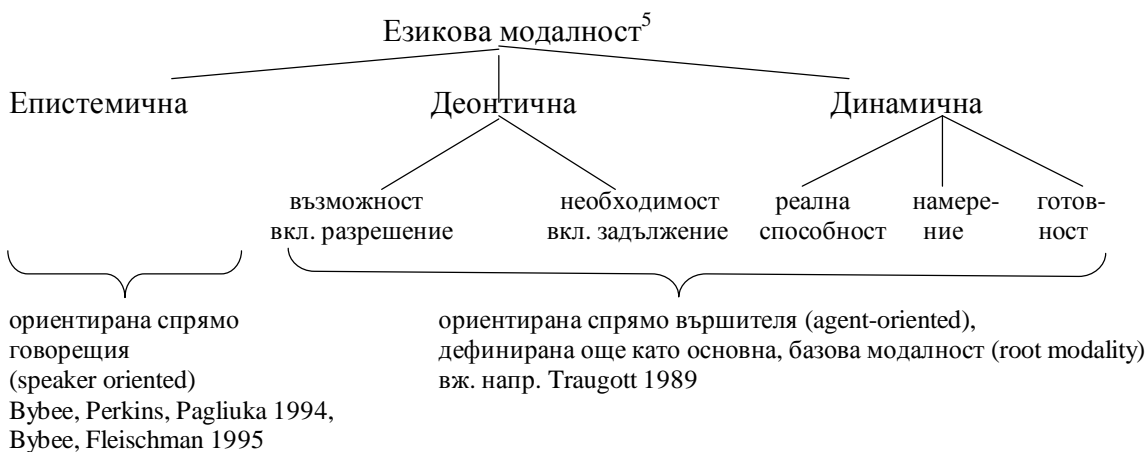

Схема №2

През последните години все повече привърженици придобива виждането, че езиковата модалност е обвързана предимно с понятията 'необходимост' и 'възможност'. Самите автори на подобни изследвания посочват, че това е едно тясно разбиране, което изключва волитива и евиденциалността (с изключение на инференциалността) от полето на езиковата модалност (напр. Auwera, Plungian 1998). За разлика от това ограничение при класификацията на видовете езикови модалности се акцентира върху

⁴ Вж. напр. Grepl 1973, Ницолова 1984.

⁵ Вж. прегледа у Palmer 1986, 1994.

важността да се отчита обвързаността ѝ с участниците в комуникацията, което води до отделянето на три типа модалност: вътрешна за участника в комуникацията, външна за участника модалност и епистемична модалност (вж. схема №3). Деонтичната модалност в този случай се прима за субелемент в рамките на външната за комуниканта модалност. При тази концепция, за разлика от класификациите от схеми 1 и 2, всеки от получените четири подвида модалности се разбива според изразяването на възможност или необходимост. По този начин епистемичната модалност, която е пряк обект на настоящото изследване и която най-често е характеризирана като неконститутивна или субективна, получава две подстойности: епистемична възможност, вкл. и несигурност, и епистемична необходимост, към която се отнася и инференциалността (конклузивността в други терминологични схеми). Епистемичността се разбира като характеризиране на събитието чрез отчитане на принадлежността му към актуалния или някакъв алтернативен възможен свят (Chung, Timberlake 1985:242).

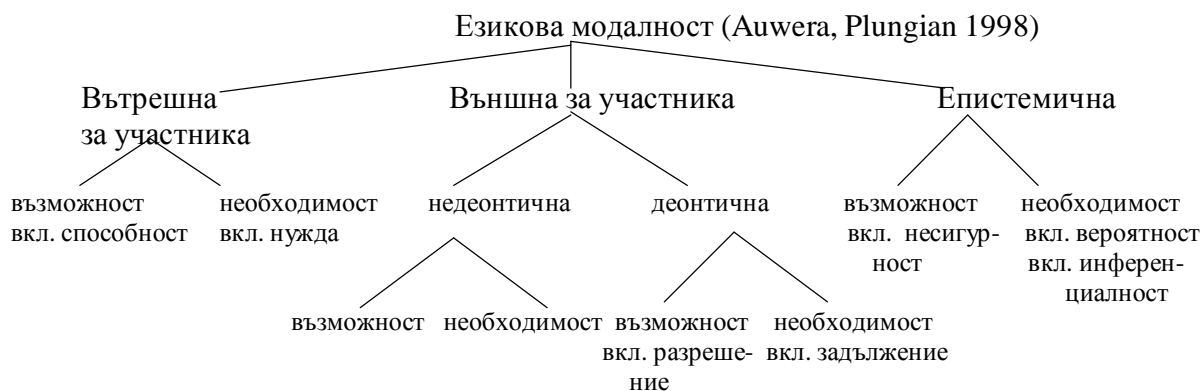

Схема №3

Тази дефиниция на епистемичната модалност отвежда според Chung и Timberlake към характеристика на събитието само за себе си⁶, без да се отчита обвързаността с целите на говорещия, нито с източника на информацията. Според авторите връзката с източника на информацията придобива своята граматикализация в епистемологични модални категории: експериментив, инференциал, квотатив, конструктив (вж. схема №4).

Схема №4

⁶ Погрешно, според мене, е да се смята, че при т.нар. от Chung и Timberlake епистемична модалност става въпрос за действието *per se*, защото изразяването на епистемична възможност или епистемична необходимост се диктува от актуалния говорещ.

Веднага става ясно, че епистемологичната модалност покрива полето на евиденциалността. Някои езици не граматикализират противопоставянето епистемична-епистемологична модалност, членейки полето на реалността, като понякога епистемични граматически категории в някои от своите контекстуални употреби могат да изразяват епистемологични (т.е. евиденциални) значения⁷.

III. Отношението модалност – евиденциалност

Горните схеми онагледяват две от четирите съществуващи изследователски концепции за отношението модалност – евиденциалност. Според първата евиденциалността и модалността само частично се припокриват в полето на инференциалната евиденция (конклузивността) (Auwera, Plungian 1998; Ницолова 2001, Plungian 2001), а според второто - евиденциалността (епистемологичните категории) е част от езиковата модалност, но не се припокрива с епистемичната модалност (Chung, Timberlake 1985). Според третия тип виждания евиденциалността и модалността са в отношение на инклузия (Герджиков 1984, Frajzyngier 1985, Willet 1988 и др.), а според четвъртата - в отношение на дизюнкция (Anderson 1986, Козинцева 1994, Ханзен 1998, Aikhenvald 2003 и др.). В своите изследвания за глаголната модалност приемам третата изследователска позиция – евиденциалните глаголни категории са израз на епистемичната модалност. Това мнение защитава и Т. Givón, който подчертава, че евиденциалността, разбрана като обвързаност с източника на информацията, е основата на увереността на говорещия в сигурността, достоверността на информацията (Givón 1982). Евиденциалността се отнася следователно към граматическите начини за изразяване на епистемичната модалност, разбрана като “отношението, нагласата на говорещия по отношение на пропозицията, изразена от изречението, или към описваната от пропозицията ситуация” (Lyons 1977:452). Аргументирането на това становище изисква да се разгледат първо модалните езикови категории, да се очертае разликата между модалността в логиката и езиковата модалност, особено що се отнася до начините за изразяване чрез езикови средства на епистемичната модалност.

IV. Евиденциалност и презумптивност в рамките на епистемичната модалност

От гледна точка на защитаваното тук мнение за отношението епистемична модалност - евиденциалност от най-голямо значение е делението епистемична - епистемологична (евиденциална) модалност. Според моето виждане това не са два отделни вида езикова модалност (епистемична – епистемологична), а два подтипа епистемични категории: първи тип, при който говорещият отчита достоверността на изказването от гледна точка на абстрактното логическо мислене, и втори тип, при който говорещият отчита достоверността от гледна точка на позициите си в реалния свят.

Като лексикални показатели за първия тип епистемична модалност се сочат различни модални думи и изрази от типа на *естествено, разбира се, несъмнено, навярно, вероятно, едва ли, може би, изглежда* и под., а като морфологични средства - категории, изразяващи степен на вероятност, напр. т.нар. ‘утвърдителна модалност’ (модалност на *-dir*) в турския език, предположителните форми в българския език (*ще да* – формите), специфичните презумптивни форми в нивхския, сочени от Р. Якобсон,

⁷ В типологическото си изследване за евиденциалността Ал. Айхенвалд дефинира тези случаи като епистемични стратегии (Aikhenvald 2003).

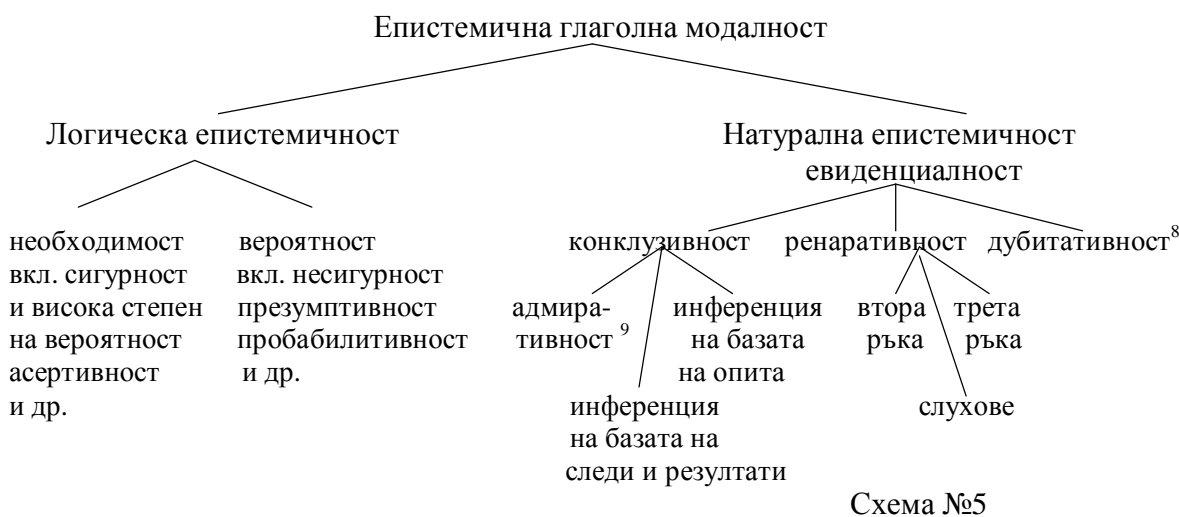
пробабилитивните форми (с показател *-ne-*) във финския език (напр. *luke* – чета, *luke-vat* – четат, *luke-ne-vat* – вероятно/изглежда четат) (Мельчук 1998:198), асертивните (форми за увереност) в английския от типа на *He did read this novel!* и т.н. (още по този въпрос напр. Герджиков 1984:144–145 и Мельчук 1998:197–198). При по-детайлна класификация в рамките на този първи тип могат да бъдат отделени езикови средства, изразяващи епистемична необходимост (сигурност и висока степен на вероятност) и епистемична възможност. Трябва да се има предвид, че границите между епистемичната необходимост и епистемичната вероятност са понякога трудно определени (вж. още по този въпрос Auwera, Plungian 1998).

Презумптивните *ще да* – форми в българския език принадлежат именно към този първи тип епистемични модални глаголни категории. От гледна точка на логиката предположителните глаголни форми представляват вероятностни съждения, изразяващи предположение, възникнало поради непълнота на знанията на говорещия. При вероятностното съждение се оценява достоверността на дадено съждение А в сравнение с достоверността на контрадикторното съждение не-А.

Съществува обаче и втори тип епистемични категории – такива, при които говорещият отчита достоверността на изказването от гледна точка на позициите си в реалния свят. Това са евиденциалните глаголни категории, а отчитането им води до раждането в последните десетилетия на ревизионистки подход към епистемологията. Т. Givón посочва необходимостта епистемологията да се обърне отново към реалните факти от естествения език, да отчита като релевантна за модалността на съжденията и позицията на говорещия, неговата субективна сигурност, евиденциалната му оценка за знанието (Givón 1982:24–25, 41–46). Разликата между епистемологията от гледна точка на логиката като наука и езиковата епистемология, която се оказва много по-широка, може да се открие и в определението, което дават на евиденциалността W. Chafe и J. Nichols. Според тях евиденциалността като езикова категория може да се отнесе към т.нар. ‘натурална епистемология’ – “начинът, по който обикновените хора, невъзпрепятствани от философските традиции, естествено разглеждат източника и надеждността, достоверността на своето знание” (Chafe, Nichols 1986:VII). При евиденциалните категории достоверността на изказването е обективно обусловена от чисто житейската позиция на говорещия, от обвързаността в реалния свят с източника на съобщаваната информация, от свидетелската/несвидетелската позиция на говорещия, от това дали се опира на чужда информация или на собствено умозаключение и под. В някои езици зависи и от характера на сетивото, чрез което е възприета информацията (вж. Aikhenvald 2003). Според терминологията на Г. Герджиков това са модусите на изказване на действието, дефинирани още като ‘автономен модус на изказването’ – Герджиков 1984:162), чрез които говорещият дава оценка за достоверността на изказването.

Както става ясно, презумптивността и евиденциалността принадлежат към епистемичната модалност, но към двата ѝ различни подтипа. Тук ще използвам термините ‘логическа епистемичност’ и ‘натурална епистемичност’ като работни, а в този смисъл и условни, но насочващи към различието между двата подтипа епистемични модални глаголни категории. Евиденциалните глаголни форми показват степен на достоверност на изказването на действието от гледна точка на говорещия, а презумптивните форми изразяват вероятностна оценка за изказването на действието. А това значи, че евиденциалните и презумптивните форми по различен начин оценяват достоверността на изказването за действието. Разликата в семантиката на двата типа

глаголни форми се посочва от Г. Герджиков, като тук можем да резюмираме становището му, като посочим следното заключение: “Докато модусите на изказване.... дават оценка на степента и формата на достоверност на дадено изказване, взето само по себе си (съпоставяно единствено с реалността), разглежданата категория (т.е. презумптивните форми - б.м. К.А.) дава оценка на степента на достоверност на дадено изказване (все едно утвърдително или отрицателно) по отношение на степента на достоверност на контрадикторното изказване - тя показва кое от двете изказвания е в някаква, макар и в малка степен по-вероятно от другото, значително по-вероятно от другото, несравнено по-вероятно от другото и под.” (Герджиков 1984:147).

Можем да онагледим този извод с примери за съвместна употреба на конклузивни и презумптивни форми в българския език:

- *Ах, човек! Йовчо, човек! - извика Драгинка. - Виж го там.*
- Учител Йовчо излезе, походи из двора и каза:*
- *Няма човек. **Не е било** човек. Куче **ще е било**¹⁰. (Й. Йовков);*

*Кметът Марин. Кой друг може да бъде - Иванчо Сенебирски **ще да е**. Може и Гаврил да **е бил**, ама по ми се вярва да **е бил** Сенебирски. (Й. Йовков)*

Контофре. Да, жив, княгиньо. Но сега за мене е по-умрял, отколкото ако го знаех в дъното на ада.

*Тамара. Жив? (Прегръща Вела.) Вело, той **бил** жив!*

Хиацинт. Що думаш, бароне. Та нали Борислав се удави?

⁸ Под ‘дубитативност’ тук разбирам съмнение, недоверие към преизказаната чужда информация.

⁹ Адмиративността възприемам като изненадваща инференция, т.е. като употреба на конклузива в българския език, а в езиците с двучленна евиденциална категория – като употреба на косвената евиденциална субкатегория. В трети тип езици адмиративът е употреба на перфекта, а в четвърти тип – самостоятелна глаголна категория (за повече вж. Алексова 2003).

¹⁰ Конклузивните форми, вкл. и техните адмиративни употреби, се предават тук с Bold Italic, а презумптивните - Bold Italic Underline.

*Контофре. Друг **ще е бил**. Излъгани сме били по падналия му шлем там. (Към Тамара.) Забрави го съвсем, княгиньо, и продължавай да го мислиш за умрял. Той е недостоен, той **бил** недостоен за твоята любов. (Ив. Вазов)*

Говорещият (Контофре) изразява своето предположение за реалното състояние на нещата - *Друг **ще е бил***, използвайки презумптивен перфект. Собственото си умозаключение за заблудата относно смъртта на Борислав героят предава със страдателна конклузивна форма за аорист - *Излъгани сме били*. Субективният характер на отношението на говорещия към изказването на действието и в двата типа форми (презумптивните и конклузивните) е тяхната обща черта. Това обуславя и съвместната им употреба в ситуации като горната, в които говорещият посочва, че изказаната информация за действието е резултат от собствените му изводи, обобщения и предположения.

V. Изводи

При съпоставянето на модалностите в логиката и модалностите в езика става ясно, че езиковата модалност отчита повече фактори и елементи, свързани с комуникативната ситуация, говорещия и автора на първичното изказване и позицията им в реалния свят. Затова трябва да се различават два типа епистемични глаголни категории: първи тип, при който говорещият отчита достоверността на изказването от гледна точка на абстрактното логическо мислене (логическа епистемичност), и втори тип, при който говорещият отчита достоверността от гледна точка на житейските си позиции в реалния свят (натурална епистемичност). Презумптивните и евиденциалните глаголни форми представят тези два подтипа (без да ги изчерпват). Българският език е граматикализиран тези две значения, докато има езици, в които те представляват употреби на друга категория, както има и езици, които са граматикализирали само едно от двете епистемични значения, или пък езици, в които и двете значения не са граматикализирани. Разглеждането на типологическия аспект на проблема е предстояща задача.

Библиография

Алексова 2003: Кр. Алексова. *Адмиративът в съвременния български език*. София: Сема РИИ, 2003.

Китова–Василева 2001: М. Китова–Василева. *Логико–оценъчната категория “относителна достоверност” и средствата за изразяването ѝ в съвременния испански книжовен език*. (Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен “Доктор на филологическите науки”), София, 2001.

Герджиков 1982: Г. Герджиков. Тъй нареченото преизказване и въпросът за модалните категории, които глаголят може да притежава. – В: *Съпоставително езикознание*, 1982, кн. 4, стр. 21–38.

Герджиков 1984: Г. Герджиков. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984.

- Эслон 1998: П. Эслон. Опыт семантической типологии модальности. – В: *Типология. Грамматика. Семантика: К 65-летию Виктора Самуиловича Храковского*. (ред. Н. А. Козинцева, А. К. Оглоблин). Санкт-Петербург: Наука, 1998, стр. 330-337.
- Козинцева 1994: Н. А. Козинцева. Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа). – В: *Вопросы языкознания*, №3, 1994, стр. 92–104.
- Малджиева 2004: В. Малджиева. Виолета Косеска-Тошева, Вяра Малджиева, Йордан Пенчев, VI том на БПСГ, ч. 1: Модалност: Теоретични проблеми. – В: *Българско-полски граматични студии. VII том. Справочник по академичната Българско-полска съпоставителна граматика*. София: Академично издателство “Марин Дринов”, 2004, с. 95-103
- Ницолова 1984: Р. Ницолова. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1984.
- Ханзен 1998: Б. Ханзен. Модальные вспомогательные слова в славянских языках. – В: *Типология. Грамматика. Семантика: К 65-летию Виктора Самуиловича Храковского*. (ред. Н. А. Козинцева, А. К. Оглоблин). Санкт-Петербург: Наука, 1998, стр. 58-66
- Aikhenvald 2003: Al. Aikhenvald. Evidentiality in typological perspective. – In: Aikhenvald, Al., Dixon, R.M.W. (eds.) *Studies in Evidentiality. Typological Studies in Language* 54. John Benjamins Publishing Company, 2003, pp. 1-31.
- Anderson 1986: L. Anderson. Evidentials, Path of Change, and Mental Maps: Typologically Regular Asymmetries. – In: Chafe, W. and J. Nichols, eds., *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Advances in Discourse Processes, vol. XX, Norwood – New Jersey, Ablex Publishing Corporation, pp. 273–312.
- Auwers, Plungian 1998: J. Auwers, Vl. Plungian. Modality's semantic map. – In: *Linguistic Typology*, 1998, №2, pp. 79–124.
- Bybee, Perkins, Pagliuca 1994. J. Bybee, R. Perkin, W. Pagliuca. *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994.
- Bybee, Fleischman 1995: J. Bybee, S. Fleischman. Modality in grammar and discourse: An introductory essay. – In: J. Bybee, S. Fleischman, (eds.). *Modality in grammar and discourse*. 1-14. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
- Chafe, Nichols 1986: *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. (Chafe, W. and J. Nichols, eds.). Advances in Discourse Processes, vol. XX, Norwood – New Jersey, Ablex Publishing Corporation, 1986.
- Chung, Timberlake 1985: S. Chung, Al. Timberlake. Tense, Aspect, and Mood. – In: *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. III. – Grammatical Categories and the Lexicon. (Timothy Shopen, ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, pp. 202–259.
- Frajzyngier 1985: Z. Frajzyngier. Truth and the Indicative Sentence. – In: *Studies in Language* 9, 1985, pp. 243–254.
- Givón 1982: T. Givón. Evidentiality and Epistemic Space. – In: *Studies in Language* 6.1., 1982, pp. 23–49.
- Grepl 1973: M. Grepl. K podstatě modálnosti. – In: *Otázky slovanské syntaxe*, III, Brno, 1973, pp. 23-88.
- Lyons 1977: J. Lyons. *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Palmer 1986: F. Palmer. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Palmer 1994: F. Palmer. Mood and modality. – In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. (R. E. Asher, editor-in-chief), vol. V, Oxford–New York–Seoul–Tokyo: Pergamon Press, 1994, pp. 2535–2540.

Plungian 2001: Vl. Plungian. The Place of Evidentiality Within the Universal Grammatical Space. – In: *Journal of Pragmatics* 33, 2001, pp. 349–357.

Traugott 1989: E. Traugott. On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change. – In: *Language* 65/1. 31-55.

Willet 1988: Th. Willet. A Cross-Linguistic Survey of the Grammaticalization of Evidentiality. - In: *Studies in Language*, 1988, 12, pp. 51-97.

Zaefferer 2001: D. Zaefferer. Modale Kategorien. – In: *Language Typology and Language Universals. International Handbook*. (Eds. Haspelmath, M., König, Ekk., Oesterreicher, W., Raible, W.). Vol. 1, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 200, pp. 784-816.

Координати за контакти

София 1504

Бул. «Цар Освободител» № 15

Факултет по славянски филологии

Катедра по български език

дом. тел. 02 228955

сл. тел. 02 9308333

GSM 0898461915

e-mail: krasimira_aleksova@yahoo.com, krasimira_aleksova@abv.bg, aleksova@slav.uni-sofia.bg